

doi <https://doi.org/10.30563/turklad.1109380>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 26.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted date	: 07.06.2022
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2022

Atf / Citation

Şen, S (2022). Kırgız Türkçesinde Erkeğe Gönderim Yapan ve Erkek İle İlgili Sözcüklerin Gönderim Yaptığı Deyimler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*, 6. Cilt, 1. Sayı, 239-254.

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE ERKEĞE GÖNDERİM YAPAN VE ERKEK İLE İLGİLİ SÖZCÜKLERİN GÖNDERİM YAPTIĞI DEYİMLER
Idioms in Kyrgyz Turkic that Refer to Men and Idioms that Male-Related Words Refer to
SONGÜL ŞEN¹

Öz

Cinsiyet, kişinin doğumla edindiği kadın veya erkek olma durumuyken; toplumsal cinsiyet, kadın veya erkek olma kimliğidir. Biyolojik cinsiyet etrafında gelişen kalıplar vasıtasıyla birbirinden ayrılan davranış ve roller, kişinin 'toplumsal cinsiyet kimliğini' oluşturmaktadır. Gerek akademik gerek popüler açıdan ele alınsın toplumsal cinsiyet denildiğinde akla ilk kökleşmiş kadın çalışmaları gelmektedir ancak son yıllarda giderek ilgi gören erkeklik çalışmaları da göz ardı edilmemelidir. Akademik alanda erkeklik çalışmalarına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu araştırmada ana materyal olarak deyimler seçilmiştir. Kültürel zenginliği gösteren deyimler, en az iki söz varlığından oluşan, genellikle gerçek anlamının dışında mecazi anlam ile pekiştirilen kalıplaşmış sözlerdir. Toplumların yaşayış tarzlarını ve birçok alandaki değer yargılarını uzun yıllar öncesinden bugüne taşıyabilen deyimler kültürel miras değerindedirler. 'Kırgız Tilinin Frazelogyalılık Sözdüğü' eserinden tespit edilen deyimlerin incelendiği bu çalışmada, geçmişten günümüze toplumun Kırgız Türk erkeğine bakış açısı, erkekliğin deyimlere yansıması, deyimlerdeki erkek profili gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Deyim, Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik, Erkek İmgesi

Abstract

While sex is the state of being a woman or a man acquired by birth; gender is the identity of being male or female. Behaviors and roles that are separated from each other by the stereotypes that develop around biological gender constitute a person's 'gender identity'. When it comes to gender, whether it is considered from an academic or a popular point of view, the first

¹ Doktora Programı Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Mersin/TÜRKİYE. El-mek: songul7sen@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0666-381X>

thing that comes to mind is ingrained women's studies. However, masculinity studies, which have attracted increasing attention in recent years, should not be ignored. In this research, which we think will contribute to the studies of masculinity in the academic field, the idiom has been chosen as the main material. Idioms showing cultural richness are stereotypes that consist of at least two vocabulary and are often reinforced with a figurative meaning other than their literal meaning. Idioms that can carry the lifestyles of societies and the value judgments in many fields from many years ago to the present are of cultural heritage value. In this study, in which the idioms determined from the work of "Kırgız Tilinin Frazeologiyalık Sözdüğü" are examined, the perspective of the society on the Kyrgyz Turkic men from the past to the present, the reflection of masculinity in the idioms, and the male profile in the idioms are tried to be revealed.

Keywords: Kyrgyz Turkic, Idiom, Gender, Masculinity, Male Image

1. Giriş

Deyim, “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” olarak tanımlanmaktadır (Aksoy, 1988: 52). Devellioğlu, deyim kelimesinin Arapça “ifade, anlatma; bir manası olan söz” anlamına gelen *ta'bir* kelimesinden geldiğini söylemektedir (Devellioğlu: 2003: 1011). Deyim karşılığında; önceleri *darbimesel*, *ta'bir*, *ıstılah* sözcükleri kullanılıyorken Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında İstanbul'da bastırılarak dağıtılan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda tabir = terme karşılığı olarak *deyim* sözcüğü önerilmiş ve bu kullanım zamanla yaygınlaşmıştır (Sinan, 2008: 92).

Kırgız Türkçesi için deyim, “Bir bütün içindeki unsurların sürekliliğine, bu unsurların ilk sözlük anlamı dışında oluşuna ve semantik bütünlüğüne bakılarak, sürekli aynı şekilde kalıplaşmış olarak kullanılan kelime grupları” olarak tanımlanmaktadır (Saparbaev, 1997: 241, Akt. Nergis Biray). Kırgız Türkçesinde deyimler için *turuktuu söz aykaşarı*, *frazeologiyalık söz aykaşarı*, *frazeologiyalık aykalış*, *frazeologiyalık birdik*, *frazeologiyalık şireşme* ve *frazeologizm* gibi terimler kullanılmaktadır (Saparbaev, 1997: 241, Akt. Nergis Biray; Tursunova, 2007: 26). Deyimbilimin karşılığı ise *turuktuu söz aykaşı/ frazeologizm/ körköm süylöm* şeklindedir (Sinan, 2008: 92).

Kırgız Türkçesinde konuşma süreci içinde söylenen fikre uygun kelimelerden o anda oluşturulan *bağımsız kelime grupları* (*erkin söz aykaşı*) ve konuşma sürecinde oluşturulamayan önceden hazır olan ve kalıplaşmış olarak kullanılan *bağımlı/sabit kelime grupları* (*turuktuu söz aykaşı*) olarak iki ana kelime grubu vardır. Deyimler, frazeologizmler (deyimler), frazeologiyalık türmöktör (deyimsel sıra) ve frazeologiyalık birdikter (deyimsel birlik) gruplamasıyla sabit kelime grupları içinde yer alır (Mamıtoev, 1999: 224, Akt. Nergis Biray).

Osmonova, deyim özelliklerini “yapı açısından sırası değişemez iki veya daha çok sözcükten oluşan unsurların bir araya gelerek bir bütünü temsil etmesi, dile hazır biçimde kullanılması, eksiksiz bir cümle ögesi olması, başka dillere tercüme edilmesinin (sözü sözüne) imkansızlığı, unsurlardan herhangi birinin başka sözcüklere, çoğunlukla yakın anlamlı sözcüklere değişebilirliği, ilk anlamlarını yitirerek mecazi kullanım kazanan sözlerin yerine ona eş anlamlı olan sözcükler kullanılabilirliği, sözcük tür ve kadrosunun göreceli olması, canlı olması” şeklinde belirtmiştir (Osmonova, 1972: 29).

Bu çalışma, 2001 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından yayımlanan *Kırgız Tilinin Frazeologiyalık Sözdüğü* (Osmanova vd., 2001) ile sınırlı kalmıştır. Mirlanbek Nurmatov, söz konusu eseri yüksek lisans tezi olarak Türkiye Türkçesine aktarmıştır (Nurmatov, 2008). Nurmatov'un çalışmasından yararlanarak erkek ile ilgili söz varlığını belirlediğimiz bu çalışmada Kırgız Türkçesi deyimlerinde erkek adının geçtiği ve geçmediği hâlde erkeğe işaret eden deyimler üzerinden doğrudan veya dolaylı olarak erkek kavramının deyimlere nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında erkek

adının geçtiği hâlde erkeğe gönderim yapmayan deyimler de çalışmaya dâhil edilerek erkek adının hangi bağlamları betimlemek için kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

2. İncelemeler

Türkçe Sözlük'te "1. İnsan 2. Erkek kişi" (Parlatır vd., 1988: 21) olarak tanımlanan *adam* sözcüğü *Kırgızca-Türkçe Sözlük*'te "1. Adam, insan. 2. Adam, huy ve ahlak yönünden üstün nitelikli" (Arıkoğlu, vd., 2018: 36) anlamlarında açıklanmış ve sözcükte erkeklige vurgu yapılmamıştır. Genel olarak insanı bildiren sözcüklerin sadece erkek için kullanılabildiğini (Silveira: 1980: 165-178, Akt. Caner Kerimoğlu vd.) göz önüne alıp çalışmaya dâhil ettiğimiz aşağıdaki deyimlerde, erkeklerin saygınlık kazanmasının toplum beğenisinin, beklentilerinin doğrultusunda davranışlar sergilemesinden geçtiğini ve cinsiyeti erkek olan her kişinin erişemediği bir meziyet, mertebe olduğunu görmekteyiz:

(1)² **Adam boluu.** *Er cetüü, es tartıp kişi katarına koşuluu. "Adam olmak. Kemâle, büluğa ermek, adam sırasına geçmek."*

(2) **Adam katarına koşuluu.** *1. Adam boluu 2. Caşoo tiriçiliği cakşırıu, öydölö, oñolup elge aralaşa baştoo. "Adamdan sayılmak. 1. Adam olmak. 2. Adam yerine konulmak. Hayat tarzı, yaşam şekli, durumu iyileşmek; yükselmek, düzeliş halka karışmaya başlamak."*

Çalışma kapsamında incelediğimiz sözlükte, içinde *erkek* sözcüğü geçen sadece bir deyim tespit edilmiştir. Bu deyimde Kırgızların erkek çocuğuna değer verdiği görülmekle birlikte, *+dAy eşitlik* ekinde hareketle sevinmek/mutlu olmak ile erkek çocuk doğurmanın denk olduğunu ve örtük olarak kız çocuk doğurmanın zayıflık, erkek çocuk doğurmanın üstünlük olduğu görülmektedir:

(60) **Enesi erkek tuğanday.** *Ayabay süyüngöndöy, kubanganday. "Anası erkek doğurmuş gibi. Çok sevinmiş gibi, kıvanç duymuş gibi."*

Kırgızca-Türkçe Sözlük'te "1. Er, erkek. 2. Er, koca eş. 3. Er, yiğit, kahraman." (Arıkoğlu, vd., 2018: 890) şeklinde açıklanan *er* sözcüğünün geçtiği (61), (62), (63), (66) kodlu deyimlerde sözcüğün gerçek anlamını koruduğunu ve genel bir sınıflandırmada erkeklerin tümünü, ev içerisinde erkeklere ait bölümü, erkeklige yetişmeyi (büyümeyi), erkeklerin orta yaş dönemini ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanında (64), (65) kodlu deyimlerde yürek, erkeğe benzetilerek kahraman anlamı verilmek istenmiş, (92) kodlu deyimde ise kahramanın yani *er kişinin* gözünün pek olması durumu verilmiştir:

(61) **Er bülö.** *Erkekter, erkek attuunun baarı. "Erkek sınıfı. Erkekler, erkeklerin tümü."*

(62) **Er cak.** *Kirgende üydün erkeğe taandık bolgon cagı sol cak. "Er tarafı. Eve girince evin erkeklere ait olduğu kısmı, sol taraf."*

(63) **Er cetüü.** *Çoñoyuu, boy cetip azamat boluu, baralina cetüü. "Delikanlı olmak. Büyümek, ergenlik çağına gelip delikanlı olmak."*

(64) **Er cürök.** *Korkuunu, kayra tartuunu bilbegen caltanbas, taymanbas baatır. "Aslan yürekli. Korkmayı, geri çekilmeyi bilmeyen, cesur bahadır."*

(65) **Er kökürök.** "Er yürekli."

(66) **Er ortonu.** *40-45 caştın aylanası, caş ortonu degen maanide köbüncö erkekterge karata koldonulat. "Orta yaş. 40-45 yaş civarı, ömrünün ortası gibi mânâlarda, genellikle erkekler için kullanılır."*

(92) **Közü çok er.** *Eç nerseden kayra tartıpağan, taymanbagan, çıgaan, baatır. "Gözü pek kahraman. Hiçbir şeyden çekilmeyen, korkmayan, cesur, bahadır."*

Erkeğin yönetici kimliğini vurgulayan *bek* "1. Eskiden kabile veya boyun yöneticisi. 2. Eskiden handan sonra gelen yöneticilere verilen unvan." ve *biy* "1. Bey; bir toplum, boy veya

² Bu numaralandırmalar bölüm sonundaki listeye göredir.

bölge yöneticisi. 2. Düğünleri toyları yönetmek için seçilen kişi.” (Arıkoğlu, vd., 2018: 311; 370) sözcüklerinin geçtiği deyimler aşağıda verilmiştir:

(41) **Caraga bek.** *Alganın ekinçi kaytarıp berbegen, ubadaga turbagan, kolunan eç nerse çıkpagan, zıkım. “Yaraya bey/Sözünün eri olmamak. Aldığını geri vermeyen, sözünde durmayan, elinden bir şey çıkmayan, cimri.”*

(106) **Özü biy, özü han.** *Bardığın özü bilgen, öz kaalaganınday iştey algan, öz erki özündö bolgon adamga karata aytilat. “Kendi başının efendisi. Her şeyi kendi bilen, kendi istediği gibi çalışan, kendi iradesi kendinde olan insana söylenir.”*

(105) **Özü biy, özü bek.** “Kendi başının efendisi.”

Aşağıdaki deyimlere baktığımızda bela okuma, lanet okuma, ilenme, sövme, tekdir, ant gibi sözler *ağabey, baba, büyükbaba, ata, ecdat, sülale* sözcüklerini içinde barındırarak kullanılmaktadır. Dilin yaratıcı yönünü gördüğümüz bu deyimlerde aile fertlerinden erkek olan bireylere gönderme yapılan bu olumsuz kullanımlar yanında, (7) kodlu deyimde desteklemek anlamında olan olumlu bir kullanıma da rastlamaktayız. Tespit edilen (121) kodlu deyim hem içinde hem verdiği anlamda erkek bulunmadığı hâlde çalışmamıza almamızın sebebi deyim açıklamasında erkek geçmesi ve bu bölümde verilen deyimlere varyant olmasıdır. Ayrıca (110) kodlu ant deyiminde erkek adının geçmediğini lakin erkek fiziksel özelliğini bildiren *sakal* sözcüğünün geçtiğini görmekteyiz. Bunların yanında belirtmek gerekir ki *Kırgızca-Türkçe Sözlük*'te *ake* sözcüğü “1. halk ağzı Baba. 2. halk ağzı Ağabey.” (Arıkoğlu, vd., 2018: 57) şeklinde açıklanmıştır:

(3) **Akesin közünö körsötüü.** “Babasını göstermek/gününü göstermek.”

(4) **Akesin tanıtıuu.** *Esine kelgidey kılıp katuu cazaloo, iyge keltirüü, körgülüküti körsötüü teske saluu. “Ağabeyini tanıtmak/Gününü göstermek. Akli başına gelinceye kadar cezalandırmak, yumuşatmak, gününü göstermek, yola getirmek.”*

(7) **Ata arbağı car boluu.** *Cardam berüü, koldoo. “Ata ervahı yar olsun/Allah yardımcın olsun! Yardım etmek, desteklemek.”*

(17) **Ata-cotosuna cetüü.** *Cer-ceberine cetüü, abdan katuu tildö. “Atalarına Yetmek/Yerin dibine batırmak; yerden yere vurmak. Sövüp saymak, çok sert tekdir etmek, azarlamak.”*

(19) **Atañdın başı!** *Tildö, kaguu, naalat aytuu maanisinde koldonulat. “Babanın başı/Allah'ın cezası; başının belası; lanet olası; elinin körü. Azarlamak, aşağılamak, lanet etmek anlamında kullanılır.”*

(20) **Atañdın etin cegir!** “Babanın etin ye!”

(21) **Atañdın kanın iç!** *Katuu tildö, cemelö, kargoo maanisinde koldonulat. “Babanın kanın iç/Melun şeytan; lanet olası. Çok sert azarlama, tekdir etme anlamında kullanılır.”*

(22) **Atañdın körü!** *Abdan ökünüü, naarazı boluu, caktırboo maanisinde koldonulat. “Babanın mezarı/Elinin körü; lanet olası; yazıklar olsun! Çok pişman olmak, beğenmemek anlamında kullanılır.”*

(25) **Atanın arbagına koyuu.** *Eldik tüşünüük boyunça ‘ata-babanın arbağı özü taldap, kalıstıgın aytısın, özü künö köysün’ degen maanide. “Babanın Ervahına Bırakmak/Allaha havale etmek. Bir inanışa göre: ataların ruhları kendi adaletiyle ceza versin, gibi manada.”*

(28) **Atasın közünö körsötüü.** “Babasını gözüne göstermek/Gününü göstermek.”

(29) **Atasın tanıtıuu.** “Babasını tanıtmak/Haddini bildirmek.”

(33) **Babasın tanıtıuu.** “Babasını tanıtmak/Haddini bildirmek.”

(44) **Cer-cebirine cetüü.** 1. *Ata-cotosunan beri kozgop, kapkaydagı kemçiligin çukup, ayabay tildö, katuu cekirüü, cemelö.* 2. *Mayda-çüydösünö çeyin, eçtemesin kalturbay aytıp çıguu, söz kılıu. “Soyuna sopuna sövüp saymak. 1. Ecdadından başlayarak sövmek, eski yaraları*

kaşıyarak çok sövmek, çok azarlamak, paylamak. 2. İğne ipliğine kadar, hiçbir şeyi bırakmadan söylemek, söz etmek.”

(46) **Cetenden urgur!** *Tildöö, cemelöö maanisinde koldonulat. “Ecdadın çarpsın! Azarlama, lanetleme için kullanılır.”*

(48) **Ceti atadın boorun ce!** *Biröögö camandık tilöö, cakşılık körbö dep kargap-şilöö maanisinde koldonulat. “Yedi göbek ecdadının ciğerini ye! Birisine kötülük dileme; iyilik görme, atalarının laneti çarpsın anlamında kargış etmek.”*

(49) **Ceti atasın kaltırboo.** *Abiyirin ketirüü, eç nersesine ayabay söğüü, katuu tildöö. “Yedi atasını saymak/Yedi sülalesini bırakmamak. Şerefini beş paralık etmek, hiçbir şeye bakmayıp çok sövmek, çok azarlamak.”*

(50) **Ceti atasın közünö körsötüü.** *Esine kelgidey kılıp cazaloo, sazayın koluna berüü. “Yedi sülalesini gözüne göstermek/Yedi sülalesine gününü göstermek/Babasını tanıtmak. Aklını başına getirmek, dersini vermek.”*

(51) **Ceti atasın tanıtuu.** *“Yedi sülalesini tanıtmak/Yedi sülalesine haddini bildirmek.”*

(58) **Çoñ atasın tanıtuu.** *“Büyükbabasını tanıtmak/Dünyanın kaç bucak olduğunu göstermek.”*

(80) **Kazasın okutuu.** *Körgülüktü körsötüü, akesin tanıtuu. “Kazasını okutmak/Babasını tanıtmak. Gününü göstermek, babasını tanıtmak.”*

(104) **Öz arbayın soguu.** *Başka biröögö zalalı ce paydası cok, özünçö, öz bilgeninçe can saktay berüü. “Kendi arvahını dövmek/Kendi atasına sövmek. Başkasına zararı da faydası da olmamak; kendince, kendi bildiğince yaşamak.”*

(110) **Sakalım örttönsün!** *Bir nersege işendirüü ce özünün aktığın künölüü emestigin bildirip karganuu. “Allah canımı alsın! Bir şeye inandırmak veya kendisinin haklı olduğunu suçlu olmadığını bildirmek için söylenen ant.”*

(121) **Töbösünö cañgak çaguu.** *Akesin taanıtuu, cazasın berüü, sazayın okutuu. “Kafasında ceviz kırmak. Babasını tanıtmak, cezasını vermek, dersini eline vermek.”*

Baba ve annenin çocukları ile olan ilişkisi de deyimlere yansımaktadır. Tespit ettiğimiz deyimlere göre bir erkek çocuğu, babasına benzemişse babayığit, annesine benzemişse nazik olabilmektedir. *Bala* sözcüğünün *Kırgızca-Türkçe Sözlük*'te ilk üç anlamı “1. Bala, çocuk, küçük yaştaki erkek veya kız. 2. Çocuk, soy bakımından oğul veya kız, evlat. 3. Çocuk, genç erkek, oğul.” (Arikoğlu, vd., 2018:233) şeklindedir. Aşağıdaki deyimlerde söz konusu sözcüğün kızı değil de üçüncü tanıma istinaden *oğulu* işaret ettiğini görmekteyiz:

(16) **Ata-baladay boluu.** *Biri-biri menen mamilesi cakın, ötö tattuu, ıntımtuu boluu, ınak boluu. “Baba-oğul gibi olmak. Birbiriyle ilişkisi çok sıcak, çok iyi, ittifaklı olmak, dost olmak.”*

(26) **Atanın balası.** *Atanı sözgö kaltırbay turgan, kolunan iş kelgen, namıska caragan, önörlüü, ötümdüü cigit. “Babanın oğlu/Babasının oğlu; babayığit. Babayı utandırmayacak, elinden iş gelen, namusuna düşkün, hünerli, etkili atılğan yiğit.”*

(27) **Atanın uulu.** *“Atanın Oğlu.”*

(87) **Kızdın balasınday.** *Eñ nazik, körkömdüü, tatınakay. “Hanım evlâdı gibi. Son derece nazik, görkemli, güzel.”*

Ata sözcüğünün geçtiği bazı deyimler, çok eski zamanlara, kökenin bulunduğu yere, kökleri hatırlatan geleneğe işaret ettiği gibi bu geleneği devam ettirme gibi anlamları barındırmaktadır:

(9) **Ata curt.** *Ata-baba cerdegen ayamak. “Ata-yurt. Ataların, babalarının ikamet ettiği yer.”*

(10) **Ata konuş.** *“Baba diyarı.”*

(11) **Ata meken.** *“Baba mesken/Ana vatan. Doğup büyüdüğü yer, yurdu, baba konutu.”*

(12) **Ata narkı.** *Murdatan, ata-babadan kalgan ürp-adat, kaada-salt. “Ataların geleneği. Eskiden, atalardan kalan örf adet, gelenek.”*

(14) **Ata saltı.** “**Gelenek görenek.**”

(15) **Ata tayagın karmoo.** *Ata-babanın saltın ulantuu, ata colun coldoo. “Baba değneğini tutmak/Atadan babadan görmek. Ata babaların geleneği devam ettirmek babasının izinden gitmek.”*

(18) **Atam zamandan beri.** *Nebak, murda, ilgerteden, başınan ele, köp mezigil murun. “Atalarımızın zamanından beri/geçmişten beri. Çok eskiden, önceleri, eskiden, başından beri, uzun zaman önce.*

Aşağıda bilgeleri, büyükleri, ihtiyar erkekleri işaret eden deyimler verilmiştir:

(5) **Aksakal.** *1. Ulgaygan, kartaygan, caşı bir topko barıp kalgan adamga karata kayrılıu iretinde koldonulat. 2. Kızmatı boyunça colu uluu adamdardı urmatto, sıyloo iretinde koldonulat. “Aksakal (bilge, yaşca ulu olan). 1. Yaşlı başlı, yaşı baya ilerlemiş. 2. Makam derecesine göre mertebesi büyük olanlara hürmet etmek, itibar göstermek anlamında kullanılır.”*

(6) **Aksakal, köksakaldar.** *Uluu-kiçüülör, büt bardığı, çoquusu menen. “Aksakal, göksakallar/ Büyük küçük hepsi. Büyükler, küçükler hepsi birlikte, hep beraber.”*

(55) **Curt atası.** *1. El biylegen aksakal, bilerman adam. 2. Cetekçi kızmattağı adam. “Yurt Atası. 1. Milleti idare eden aksakal, bilge adam. 2. İdareci hizmetindeki adam.”*

(71) **Kalk atası.** “**Milletin babası.**”

(77) **Kart börü.** *Köptü körgön, turmuştun ısık-suugun başınan ötkörgön, kekse, kagılıp-sogulgan. “Yaşlı kurt. Çok şeyi yaşayan, hayatın iyisi- kötüsü başından geçen, usta, ihtiyar, görmüş geçirmiş.”*

Cinsel kimlik bakımından erkeğin merkezde görülmesi ve insan kökleri belirtilirken *ataya, ecdada, sülaleye* göndermeler yapılması deyimlere yansımıştır. Daha önce bahsettiğimiz *bela okuma, lanet okuma, ilenme, sövme, tekdir* gibi işlevlerde kullanılan (44), (46), (48), (49), (50), (51) kodlu deyimlerin yanında, (52) kodlu deyimden de içerisinde *erkek* sözcüğü geçmediği hâlde insan kökenine işaret ettiği için aynı bağlamda değerlendirmek üzere bahsedebiliriz:

(47) **Ceti ata.** *Tüpkü tegi, ata-babası. “Yedi göbek ecdadı. Soyu soppu, ecdadı, kökü.”*

(52) **Cılas kılıu.** *Cok kılıu, cer menen ceksen kılıu, taştalkanın çıkaruu, tıptıypıl kılıu. “Köküne kibrit suyu dökmek. Yok etmek, yerle bir etmek, altını üstüne getirmek, kökünün kurutmak.”*

Bazı deyimlerde sıkıntı, zorluk gibi bağlamları vermek üzere *baba* figüründen ve *baba cenazesi* tamlamasından yararlanılmıştır:

(30) **Atasının akısı kalboo.** *Armansız boluu, doomat kılar, talap koyor cagdayı bolboo. “Babasının hakkı kalmamak. Hiçbir derdi, arzusu kalmamak, güceneceği, talep edeceği hiçbir durum kalmamak.”*

(31) **Atasının kunun aluu.** *Baasınan aşırıp aluu, ötö kımbatka tüşürüü. “Babasının cenazesini almak/Çok pahalıya almak. Gerçek değerinden çok fazla artırmak, çok pahalıya mal olmak.”*

(79) **Kayda barsañ-mamaydın körü.** *Kayda barbagın, bardık cerde ele kıyınçılık, bardık cerde ele birdey oorçuluk, capa tartkan körünüş degen maanide koldonulat. “Nereye gitsen babanın mezarı/Nereye gitsen kabir azabı. Nereye gidersen git, her yerde aynı sıkıntı, her yerde aynı zorluklar, aynı meşgale mânâsında kullanılır.”*

Hayıflanma, yakınma ve üzülmeye gibi duygu durumlarını bildiren aşağıdaki deyimlerin erkeği işaret etmediği hâlde çalışmamıza dahil etmemizin sebebi içerisinde *ata* sözcüğünü barındırıyor olmalarıdır:

(24) **Atanı kokuy.** *Atanı kokuy cakşılık. “Vah eski günler. Nerede eski günlerdeki iyilikler.”*

(23) **Atanı arman.** *Öküngöndü, keyigendi bildirüü maanisinde aytilat. “Yazık/Keşke; ne kadar üzücü. Pişman olmayı, üzülmeği bildirmek anlamında söylenir.”*

Ata sözcüğü aşağıdaki deyimlerde doğrudan ebeveyn olarak değil de bir hayvanın babası veya bir sözün babası olarak kullanılmıştır:

(69) **İt atasın taanıboo.** *Özünön ulunu sıylaboo, başkanı (ayrıkça çooçun kişini) urmattaboo. “İtin babasını tanımaması/Büyük küçük bilmemek. Kendinden büyüklere hürmet etmemek, başkasına (özellikle yabancı kişiye) saygı göstermemek.”*

(112) **Söz atası ölüü.** *Tiyeşeliüü söz öz uçurunda aytilbay maanisi ketüü. “Söz babası ölmek/Sözün önemi kalmamak. Gerekli söz zamanında söylenemeyip, artık bir mânâ arz etmemek.”*

Ata sözcüğü, akrabalık açısından aynı derecede olmayı ifade eden deyimde şöyle kullanılmıştır:

(120) **Teñ ata.** *Tuugandığı caktan birdey daracada, birdey ukukta, birinen birinin öydöçülüğü çok. “Aynı derecede akraba. Akrabalık açısından aynı derecede, aynı haklara sahip, birinden biri daha üstün değil.”*

Çağrışımsal olarak zihnimizde erkeği canlandıran çiftçi, avcı, bekçi, padişah, han, peygamber, evliya, hızır sözcüklerinin geçtiği veya bu sözcükleri işaret eden deyimler şöyledir:

(32) **Baba dıykan.** *1. Dıykançılıktın koldooçusu. 2. İştemişil, emgekten talbagan. “Baba dıykan (Çiftçilerin piri). 1. Çiftçilerin koruyup kollayanı, piri. 2. Çok çalışkan, çalışmayı seven.”*

(36) **Baygambar çaşında.** *Ulgayıp, toktolup kalgan, kadir-barkka ee bolgon, çaşap kalgan uçur degen maanide. “Peygamber yaşında. Yaşlanıp, olgunlaşıp, saygı ve hürmete lâyık olan, yaşanan dönem gibi manalarda kullanılır.”*

(68) **Eşik aga.** *1. Han ordosunda handın kabul aluu işterin teylep turuuçu kızmatker. 2. Corodo sırttan kişi kiyrbey, eşik kaytarıp turuuçu adam. “Eşik ağa/Kapı bekçisi. 1. Han otağında padişahın işlerini yapan hizmetçi. 2. Kapıda dışarıdan içeriye adam sokmayıp, kapı güvenliğini sağlayan adam.”*

(74) **Kandan-bekten kayra tartpagan.** *Caltanbagan, korkpogon, taamay, tiiz süylögön. “Beyden-padişahıtan çekinmeyen. Çekinmeyen, korkmayan, gevelemeden dosdoğru konuşan.”*

(75) **Kanga salam berböö.** *Ança-minçanı teñine alboo, togotpoo, eç kimge köz karandı bolboo. “Padişaha selam vermemek. Bazı kimseleri kendine denk görmemek, kaale almamak, hiç kimseye bağımlı olmamak.”*

(81) **Kıdır cıloologon.** *“Hızır'ın esirgediği.”*

(82) **Kıdır daarıgan.** *Baktıluu, işi oñunan çıkkan, işi ilgerilep turgan. “Hızır'ın uğradığı. Mutlu, işi yâver giden, işi hep iyiye giden.”*

(83) **Kıdır koldogon.** *“Hızır'ın kolladığı.”*

(84) **Kıl mergen.** *Közgö atar, ötö mıktı, adis mergen. “Kıl avcı/Turnayı gözünden vurabilen avcı. Turnayı gözünden vurabilen, çok iyi, usta avcı.”*

(103) **Oluyasıday körüü.** *Biröögö abdan işenüü, oşonun aytkanın ıyık körüü. “Evliya gibi görmek. Birisine çok güvenmek, onun söylediklerini kutsal kabul etmek.”*

(107) **Paygambar çaşında.** *Ulgayıp kalganda, karılıkka baş koyup kalganda degen maanide aytilat. “Peygamber yaşında. Yaş ilerlediğinde, yaşlılığa adım atıldığında gibi mânâlarda kullanılır.”*

Erkeklerin kullandığı milli giyim öğelerinden biri olan kalpak gibi sarığı da bu çalışmaya dâhil etmemizin sebebi, daha önce, çağrışımsal olarak zihnimize erkeği işaret

ettiğinden dolayı evliya sözcüğünün geçtiği deyimimiz çalışmamıza almamız ve sarığın hocayı, hocanın erkeği işaret ediyor olabilmesidir:

(72) **Kalpağın kökkö ırğıtuu.** *Abdan katuu süyünüü, kubanuu.* “**Kalpağımı göğe fırlatmak.** Çok sevinmek, mutluluk duymak.”

(111) **Seldesine çok tüşüü.** *Köbünçö moldolorgo karata: şariyat colun buzdu, şariyatka tuura kelbey turgan iş kılıp, eldin aldında maskara boldu, uyatı çıktı degen maanide koldonulat.* “**Sarığın kor düşmek (din)/Yoldan sapmak.** Genelde hocalar hakkında; şariat yolunu bozdu, şariata ters bir iş yaptı, milletin önünde rezil oldu, ayıbı ortaya döküldü mânâlarında kullanılır.”

(13), (37), (110) kodlu deyimlerin yanında aşağıda ele aldığımız deyimler erkeklerin fiziksel özelliklerinden olan *sakal, bıyık* gibi sözcükleri barındırmaktadır:

(35) **Bay sakal.** *Çon sakal.* “**Gür sakal.** *Gür sakal.*”

(54) **Culma sakal.** *Birin-serin anda-sanda çıkkan ce toptoşup seyrek çıkkan sakal.* “**Yolunmuş sakal/ Seyrek sakal.** *Seyrek çıkan veya grup grup çıkan sakal.*”

(98) **Mıyığınan cılmayuu.** “**Bıyık altından sırtmak.**”

(99) **Mıyığınan külüü.** *Ûn çıkarbay, biliner-bilinbes cılmayuu, kiçine külümsürö, uurtunan külkü çıkaruu.* “**Bıyık altından gülmek.** *Ses çıkartmadan, bilinir bilinmez tebessüm etmek, azıcık gülümsemek, hafiften gülmek.*”

(100) **Murutunan cılmayuu.** *Ûn çıkarbay, bolor-bolbos külümsüröp koyuu.* “**Bıyık altından gülmek.** *Ses çıkarmadan, olur-olmaz gülümsemek.*”

(108) **Sakal sıypagança.** *Zamatta, bir pasta, köz açıp cumgança.* “**Sakalını okşayana kadar/Göz açıp kapayana kadar.** *Hemen, bir anda, göz açıp kapayınca kadar.*”

Tespit edilen deyimlere baktığımızda erkeklerin deyimlere cesur, kahraman, yürekli yansıdığı gibi merhametsiz, kadına karşı acımasız olarak da yansıdığını görmekteyiz. Aşağıda içerisinde *erkek* sözcüğü geçmediği hâlde erkeği betimleyen deyimlerin yanında içerisinde *erkek (ata)* sözcüğü geçen (8) kodlu deyim cinsiyetsiz olarak çocuğu betimlediğini görmekteyiz. (119) kodlu deyim aslında cinsiyetsiz olduğunu düşünmekle beraber deyim alıntılıdığımız sözlükteki açıklamasında erkeğe işaret eden *er* sözcüğünün geçmesinden dolayı çalışmamıza dâhil etmiş bulunmaktayız:

(8) **Ata bezer.** *Eç kimge baş iybegen, ötü een baş.* “**Baba bezdirici/Ele avuca sığmayan; eli dursa ayağı durmayan.** *Kimseyi dinlemeyen, oldukça haşarı çocuk.*”

(53) **Conunda calı bar.** *Baatır, caltanbas, er cürök.* “**Sırtında yelesi var/Aslan yürekli.** *Bahadır, cesur, er yürek.*”

(76) **Kanı kızuu.** “**Delikanlı.**”

(88) **Kızıl kamçı.** *Irayımsız, ayalga kataal.* “**Kırmızı kamçı/Eli kanlı.** *Merhametsiz, kadına karşı çok acımasız.*”

(92) **Közü çok baatır.** *Eç nersedan kayra tartpagan, taymanbagan, çıgaan, baatır.* “**Gözü yok bahadır/Gözü pek bahadır.** *Hiçbir şeyden çekinmeyen, korkmayan, cesur, bahadır.*”

(93) **Közü çok er.** “**Gözü pek kahraman.**”

(95) **Kumpaydan tuulgan.** *Süyüktüü baatırlarga karata ayılğan oñ epitet.* “**Kartaldan doğan/Kartal yavrusu.** *Sevilen bahadırlar için kullanılan olumlu benzetme.*”

(119) **Taş cürök.** *1. Aşkan kayrattuu, taymanbagan, caltanbagan baatır, er. 2. Irayımsız, taş boor, kara mürtöz, booru çok.* “**Taş yürek.** *1. Aslan yürek. Çok güçlü, korkmayan, çekinmeyen bahadır, kahraman. 2. Taş yürekli. Merhametsiz, acımasız, art niyetli, acıması yok.*”

(126) **Ukuruk kayrar.** *Bir nersege takool bere ala turganday, kayrattuu, er azamat.* “**Babayiğit.** *Bir şeye dayanabilecek gibi duran, gayretli, yiğit.*”

Erkeklige ilk adım olarak görünen sünnet operasyonunu konu alan deyim şöyledir:

(89) **Kolun adaldatuu.** *Sünnötkö oturguzuu.* “**Elini kandırmak/Sünnet etmek sünnet etmek. Sünnet etmek.**”

Gençlik çağına girmiş olan erkek ve onun gelişimi, büyümesi delikanlı olması ile ilgili deyimler şöyledir:

(13) **Ata sakal eegine бүтүү.** *Caştık-mastık kuraktan ötüü, toktolgon kurakka cetüü.* “**Yanağına tüy bitmek; kemale ermek.** *Gençlik, delikanlılık çağından geçmek, aklını başına almış, ağırbaşlı olan çağına gelmek.*”

(37) **Betinen tügü tüşö elek.** *Caş, ösüp cetile elek, baralına cete elek.* “**Yüzünden Tüyleri Daha düşmemiş/Bıyıkları henüz terlemek.** *Daha genç, gelişmemiş, bulüğ çağına gelmek üzere.*”

(56) **Cürök eti toluu.** *Çonoyuu, ösüp cetilüü, erezege cetüü.* “**Yürek eti dolmak/Delikanlı olmak.** *Büyüme, olgunlaşmak, bulüğ çağına gelmek.*”

(70) **Kabırgası katuu.** *Baralına cetüü, boy tartıp, er-azamat boluu, küçkö toluu, cetilüü.* “**Kabırgası sertleşmek/Kemikleri sertleşmek.** *Fiziksel olarak gelişmek, boyu uzayıp delikanlı olmak, güçlenmek, olgunlaşmak.*”

(73) **Kanat-kuyruğu cetilüü.** *Baralına kelüü, ösüp cetilüü, çoñoyuu, toroluu.* “**Kanat-kuyruğu olgunlaşmak/Delikanlılık çağına ermek.** *Bülüğ çağına ermek, tam kuvvetli hâle gelmek, büyüme, erkeklik çağına girmek.*”

Erkeğin delikanlılık dönemi ve henüz evlenmemiş olması ifade edilmek istendiğinde aşağıdaki deyim kullanılmaktadır:

(39) **Boz ulan.** *Ayal ala elek caş cigit.* “**Boz oğlan/Bekâr.** *Daha evlenmemiş, genç yiğit.*”

Erkeğin evlilik bağlamında deyimlere nasıl yansıdığına baktığımızda, evlilik, erkekle kadının aile kurmak için kanuna uygun olarak birleşmesi (Parlatır vd., 1988: 746) olduğundan aşağıdaki deyimler sadece erkeğe değil erkek ile kadına ortak işaret etmektedir. Öyle ki gelin alma durumu erkek ve kadını karşılıklı ilgilendiriyor olduğu gibi evlilik teklifinde bulunmak da cinsiyetsiz olarak yine her iki cinsi ilgilendirmektedir:

(34) **Baş aluu.** *Canı bülöölü boluu, kelindüü boluu.* “**Baş almak/Gelin almak.** *Yeni aile sahibi olmak, yeni gelin gelmek.*”

(90) **Kolun suruu.** *Ayaldıkka aluuga sunuş kiyrüü, cuuçı ciberüü, süylöşüü.* “**Elini istemek/Evlilik teklifinde bulunmak.** *Evlenme teklifinde bulunmak, istemek, konuşmak.*”

Erkeğin iç güveyi olması durumuyla ilgili deyimler şöyledir:

(94) **Küç küyöö.** *Kızdın ata-enesi menen birge çaşagan küyöö, özünçö üy-cayı çok küyöö bala.* “**İç güveyi.** *Kızın anne-babası ile beraber yaşayan damat, kendisinin ayrı evi olmayan damat.*”

(85) **Kirendi kirip aluu.** *Birotolo karamagina ötüp aluu.* “**İç güveyi olmak.** *İyice taraflarına geçmek.*”

Yeni evlenenlere iyi dilekte bulunmak amacıyla söylenen ve aile sahibi olmayı, aile hayatını sona erdirmeyi işaret eden aşağıdaki deyimler kadın ve erkek için kullanılan ortak deyimlerdir.

(38) **Boosu bek bolsun! Ömürlüü, baktıluu bolsun, ömürü uzun bolsun, köp çaşasın degen sıyaktuu alko, tilek kıluu maanisinde koldonulat.** “**Bağı sağlam olsun/Bir yastıkta kocasin!** *Ömrü uzun olsun, bahtlı olsun, ömrü uzun olsun, çok yaşasın gibi iyi dileklerde bulunmak için kullanılır.*”

(91) **Köşögöñ kögörsün!** *Bak-taalayluu bol, baktıluu çaşa, ömürlüü bol’ degen maanide caştarga karata alko, kaaloo, tilek.* “**Gerdeğin yücelsin/Bir yastıkta kocasin!** *Bahtlı ve talihli ol, mutlu yaşa, ömürlü ol’ mânâlarında gençlere yönelik temennide bulunmak, dilek.*”

(96) **Kuş boo bek bolsun!** *Cañi ayal algan kişini kuttuktoo, cakşı tilek, cakşı kaaloo aytuu maanisinde koldonulat. “Bir yastıkta kocayın! Yeni evlenen çiftler için tebrik, iyi dilek, iyi temennilerde bulunma mânâsında kullanılır.”*

(114) **Şaarı buzuluu.** *Üy-bülöçülüktön ketüü, acıraşuu ce ayalı ölip bülğün-çaçkinga uçuroo. “Ocağı dağılmak. Aile hayatı sona ermek, ayrılmak veya eşi vefat edip darmadağın olmak.”*

(101) **Oçok kütüü.** *Üy-bülölüü boluu, oçok-cayluu boluu. “Ocak kurmak. Aile sahibi olmak, evli barklı olmak.”*

Aile fertlerinden çocuğu işaret eden deyimler olsa da babaya gönderme yaptığı için aşağıdaki deyimleri de çalışmaya dâhil etmekteyiz:

(127) **Uulu uçka, kızı kırğa cetüü.** *Bala-çakası ösüp-cetiliüü, etek-ceñi caylıuu akar-çakar boluu. “Oğlu uca, kızı kıra ulaştı/Çoluk çocuğa karışmak. Çoluk çocuğu büyümek, çoğalmak, aile fertleri çoğalıp ailesi büyümek.”*

(42) **Catını başka.** *Bir eneden törölbögön, uyalış emes. “Döl yatağı başka/Baba bir ana ayrı. Bir anadan doğmayan çocuklar.”*

(43) **Catını bölök.** *“Anası ayrı.”*

Aile fertlerinden kadını işaret eden deyimler olsa da kocaya gönderme yaptığı için aşağıdaki deyimleri de çalışmaya dâhil etmekteyiz:

(67) **Eşik açıp, beşik türtkön.** *Turmuş ötkörüp kalgan, küyödön çıkan. “Eşik açıp, beşik sallamış/Eskiden kocaya varmış. Önceden bir evlilik hayatı geçirmiş, kocadan boşanan.”*

(45) **Cesir doo.** *Ketip kalgan ayaldın törkününön kalındın belgiliüü bir ülüşün kaytarıp berüü cönündö koyulgan talap. “Dul davası. Kocasından boşanan kadının kocasından aldığı başlığını bir kısmını geri vermesi yönündeki talep.”*

(40) **Caman katın, caş bala.** *Üyündö baş kötörgön er bülösü cok, calan bala-çaka, baş-köz bolor kişisi cok. “Kötü kadın, genç çocuk/Sahipsiz ev. Evinde yetişkin erkek olarak kimse yok, hep çoluk çocuk, eve ekmek getirecek kimse yok.”*

(113) **Süt akı.** *Kelindin enesine kudalr tarabınan beriliüüçü mal-mülk ce akça. “Süt hakkı. Gelinin anasına dünürler tarafından verilen mal-mülk veya para.”*

(78) **Kayçı kuda.** *Biri-birinen kız alışıp, kız berişken kudalık. “Çapraz dünür/Kız değişimi. İki aile kızlarının oğullarına karşılıklıca vermek suretiyle dünür olduğunda.”*

Döşek, yatak, çarşaf anlamlarına gelen sözcükleri barındıran aşağıdaki deyimlerin işaret ettiği namusun, ahlaki boyutunun dışında bedensel boyutunu düşündüğümüzde, bu deyimlerin, içinde *erkek* sözcüğü geçmese de erkekleri ilgilendiren deyimler olduğunu görmekteyiz. Öyle ki *ikinci defa kadın alma* anlamında da açıkça görüldüğü gibi bu deyimler, hem kadın hem erkek için ortak kullanılabilirlerdir:

(122) **Töşögün bulgoo.** *Buzuktuk kılıuu, köz cazgıruu. “Döşegini kirletmek/Namusunu kirletmek. Namussuzluk etmek, aldatmak.”*

(123) **Töşök cañırtuu.** *Ekinçi colu üylönüü, kayradan ayal aluu. “Döşek tazelemek. İkinci kez evlenmek, tekrardan kadın almak.”*

(116) **Şeyşebın bulgoo.** *Köz cazgıruu, aramdık kılıuu. “Döşegini kirletmek. Aldatmak, haram iş yapmak.”*

(117) **Şeyşebın tebeletüü.** *“Namusunu çiğnetmek.”*

(115) **Şeyşebın ayak astı kılıuu.** *“Namusunu ayaklar altına almak.”*

(118) **Şeyşep cañırtuu.** *Ekinçi colu ayal aluu, ekinçi colu üylönüü. “Yatak çarşafını yenilemek/ Döşegini yenilemek. İkinci defa bir kadın almak, tekrar evlenmek.”*

Neslin devamında erkeklerin rolü, soykırımı yapanların ve soykırımı uğrayanların erkek cinsiyetini ilgilendiriyor olması, gazi olmanın kadınlara oranla erkeklere daha çok işaret ediyor olması göz önünde bulundurulurak çalışmaya alınan deyimler şunlardır:

(124) **Tukum kurut boluu.** *Ukum-tukumunun, ürön-butagının biri da kalboo, cok bolup ketüü. "Nesli kurumak. Soyunun-sopunun, neslinin hiçbirini kalmamak, yok olmak."*

(125) **Tukum kurut kılıu.** *Ukum-tukumunan, ürön-butagının birdi da kaltırboo, cok kılıu, coyup ciberüü. "Soykırım yapmak. Neslinden, soyundan hiçbirini bırakmamak yok etmek, tamamen ortadan kaldırmak."*

(97) **Mayıp boluu.** 1. *Ölüü, kurman boluu, carik düynö menen koşoşuu.* 2. *Caradar boluu, carat aluu, kolu-butu ce başka müçösü ziyanga uçuroo, kırsıkka kabiluu.* "**Şehit olmak/Gazi olmak.** 1. *Şehit olmak, vefat etmek.* 2. *Yaralı olmak, yaralanmak, eli-ayağı veya başka uzvu zarar gormek, felakete ugramak."*

Bir dilin zenginliğini belirten deyimlerin, gelenekleri ve halkın yaşantısının görünümüleri olan inançları barındırdığını tespit ettiğimiz şu deyimlerde açıkça görebiliriz:

(57) **Çal cıgar.** *Kız berüü saltına kirüüçü ırım-cırım. "Amca çıkar. Kız verme merâsiminde olan gelenek. Düniürler kızın babasının evinde gecelediklerinde 'çal cıgarımızı' verin diye amcalar gelir."*

(59) **Çuu basar.** *Kız kaçıp ketkende, kızdı algan cak anın ata-enesinen keçirim suroo, aldınan ötüü, taanışuu maksatında tiyiştüü colu menen kelüü saltı. "Çuu basma. Kız kaçırıldığında, kızı kaçıran tarafın onun anne-babasından özür dilemek, gönlünü almak, tanışmak maksadıyla gelmesi geleneği."*

(102) **Ok attatuu.** *Atılgan ok denesinde kalgan kişinin üstünön künöösüz ayaldı attatuu (eldin işenimi boyunça mınday uçurda ayal küyöösünö karata taza, ak cürsö, ala cip attabagan bolso, ok tüşüp kalat degen tüşünük bolgon). "Ok atlatmak. Atılan ok vücudunda kalan kişinin üstünden, günahsız kadını atlatmak (halkın inancına göre bu durumda hanımı kocasına sadık ise, yanlış yola gitmemişse, ok düşer diye inanç vardı)."*

(128) **Zangi baba.** *Müyüzdüü iri maldın (ayrıkaç uydun) koldooçusu, totemi. "Zangi baba. Boynuzlu büyük baş hayvanların (özellikle ineğin) koruyucusu totemi."*

İçerisinde *erkek* sözcüğü geçip erkeğe gönderim yapan ve yapmayan, içerisinde *erkek* sözcüğü geçmeyip erkeğe gönderim yapan ve erkeğe gönderim yapmadığı hâlde sözcük açıklamasında *erkek* sözcüğü geçen, aile kavramını, aile fertlerinden kadını ve çocuğu işaret ediyor olsa da doğrudan veya dolaylı olarak erkeğe gönderme yapan tüm bu deyimler toplu hâlde aşağıda sıralanmıştır:

Adam boluu	Adam olmak
Adam katarına koşuluu	Adamdan sayılmak
Akesin közünö körs ötüü	Babasını göstermek/Gününü göstermek
Akesin tanıtuu	Ağabeyini tanıtmak/Gününü göstermek
Aksakal	Aksakal (bilge, yaşça ulu olan)
Aksakal, köksakaldar	Aksakal, göksakallar/Büyük küçük hepsi
Ata arbagı car boluu	Ata ervahı yar olsun/Allah yardımcım olsun!
Ata bezer	Baba bezdirici/Ele avuca sığmayan; eli dursa ayağı durmayan
Ata curt	Ata-yurt
Ata konuş	Baba diyarı
Ata meken	Baba mesken/Ana vatan
Ata narkı	Ataların geleneği
Ata sakal eegine bütüü	Yanağına tüy bitmek; kemale ermek

Ata saltı	Gelenek-görenek
Ata tayagın karmoo	Baba değneğini tutmak/Atadan babadan görmek
Ata-baladay boluu	Baba-oğul gibi olmak
Ata-cotosuna cetüü	Atalarına yetmek/Yerin dibine batırmak; yerden yere vurmak
Atam zamandan beri	Atalarımızın zamanından beri/Geçmişten beri
Atañdın başı!	Babanın başı/Allah'ın cezası; başımın belası; lanet olası
Atandın etin cegir!	Babanın etin ye!
Atañdın kanın iç!	Babanın kanın iç/Melun şeytan; lanet olası
Atañdın körü!	Babanın mezarı/Elinin körü; lanet olası; yazıklar olsun!
Atanı arman	Yazık/Keşke; ne kadar üzücü
Atanı kokuy	Vah eski günler
Atanın arbagına koyuu	Babanın ervahına bırakmak/Allaha havale etmek
Atanın balası	Babanın oğlu/Babasının oğlu; babiyiğit
Atanın uulu	Atanın oğlu
Atasın közünö körsötüü	Babasını gözüne göstermek/Gününü göstermek
Atasın tanıtuu	Babasını tanıtmak/Haddini bildirmek
Atasının akısı kalboo	Babasının hakkı kalmamak
Atasının kunun aluu	Babasının cenazesinin almak/Çok pahalıya almak
Baba dıykan	Baba dıykan (Çiftçilerin piri)
Babasın tanıtuu	Babasını tanıtmak/Haddini bildirmek
Baş aluu	Baş almak/Gelin almak
Bay sakal	Gür sakal
Baygambar çaşında	Peygamber yaşında
Betinen tüğü tüşö elek	Yüzünden tüyleri daha düşmemiş/Bıyıkları henüz terlemek
Boosu bek bolsun!	Bağı sağlam olsun/Bir yastıkta kocasını!
Boz ulan	Boz oğlan/Bekâr
Caman katın, çaş bala	Kötü kadın, genç çocuk/Sahipsiz ev
Caraga bek	Yaraya bey/Sözünün eri olmamak
Catını başka	Döl yatağı başka/Baba bir, ana ayrı
Catını bölök	Anası ayrı
Cer-cebirine cetüü	Soyuna sopuna sövüp saymak
Cesir doo	Dul davası
Cetenden urgur!	Ecdadın çarpsın!
Ceti ata	Yedi göbekecdadı
Ceti atandın boorun ce!	Yedi göbekecdadının ciğerini ye!
Ceti atasın kaltırboo	Yedi atasını saymak/Yedi sülalesini bırakmamak
Ceti atasın közünö körsötüü	Yedi sülalesini gözüne göstermek/Babasını tanıtmak
Ceti atasın tanıtuu	Yedi sülalesini tanıtmak/Yedi sülalesine haddini bildirmek
Cılas kılıu	Köküne kibrit suyu dökmek
Conunda calı bar	Sırtında yelesi var/Aslan yürekli
Culma sakal	Yolunmuş sakal/Seyrek sakal

Curt atası	Yurt atası
Cürök eti tolou	Yürek eti dolmak/Delikanlı olmak
Çal cıgar	Amca çıkar
Çoñ atasın tanıtuu	Büyük babasını tanıtmak/Dünyanın kaç bucak olduğunu göstermek
Çuu basar	Çuu basma
Enesi erkek tuuganday	Anası erkek doğurmuş gibi
Er bülö	Erkek sınıfı
Er cak	Er tarafı
Er cetüü	Delikanlı olmak
Er cürök	Aslan yürekli
Er kökürök	Er yürekli
Er ortonu	Orta yaş
Eşik açıp, beşik türtkön	Eşik açıp, beşik sallamış/Eskiden kocaya varmış
Eşik aga	Eşik ağa/Kapı bekçisi
İt atasın taanıboo	İtin babasını tanınaması/Büyük küçük bilmemek
Kabırgası katuu	Kaburgası sertleşmek/Kemikleri sertleşmek
Kalk atası	Milletin babası
Kalpagın kökkö ırgıtuu	Kalpagını göğe fırlatmak
Kanat-kuyruğu cetilüü	Kanat-kuyruğu olgunlaşmak/Delikanlılık çağına ermek
Kandan-bekten kayra tartpagan	Beyden-padişahı çekinmeyen
Kanga salam berböö	Padişaha selam vermemek
Kanı kızuu	Delikanlı
Kart börü	Yaşlı kurt
Kayçı kuda	Çapraz dünür/Kız değişimi
Kayda barsañ-mamaydın körü	Nereye gitsen-babanın mezarı/Nereye gitsen kabir azabı
Kazasın okutuu	Kazasını okutmak/Babasını tanıtmak
Kıdır cıloologon	Hızır'ın esirgediği
Kıdır daarıgan	Hızır'ın uğradığı
Kıdır koldogon	Hızır'ın kolladığı
Kıl mergen	Kıl avcı/Turnayı gözünden vurabilen avcı
Kirendi kirip aluu	İç güveyi olmak
Kişi boluu	Adam olmak
Kızdın balasınday	Hanım evladı gibi
Kızıl kamçı	Kırmızı kamçı/Eli kanlı
Kolun adaldatuu	Elini kandırmak/Sünnet etmek
Kolon suroo	Elini istemek/Evlilik teklifinde bulunmak
Köşögöñ kögörsün!	Gerdeğin yücelsin/Bir yastıkta kocasını!
Közü cok baatır	Gözü yok bahadır/Gözü pek bahadır
Közü cok er	Gözü pek kahraman
Küç küyöö	İç güveyi

Kumpaydan tuulgan	Kartaldan doğan/Kartal yavrusu
Kuş boo bek bolsun!	Bir yastıkta kocayın!
Mayıp boluu	Şehit olmak/Gazi olmak
Mıyıgıman cılmayuu	Bıyık altından sırtmak
Mıyıgıman külüü	Bıyık altından gülmek
Murutunan cılmayuu	Bıyık altından gülmek
Oçok kütüü	Ocak kurmak
Ok attatuu	Ok atlatmak
Oluyasınday körüü	Evliya gibi görmek
Öz arbayın soguu	Kendi arvahını dövmek/Kendi atasına sövmek
Özü biy, özü bek	Kendi başının efendisi
Özü biy, özü han	Kendi başının efendisi
Paygambar caşında	Peygamber yaşında
Sakal sıypagança	Sakalını okşayana kadar/Göz açıp kapayana kadar
Sakalduu başı menen	Sakallı başı ile/Kerli ferli
Sakalım örttönsün!	Allah canımı alsın!
Seldesine çok tüşüü	Sarığma kor düşmek (din)/Yoldan sapmak
Söz atası ölüü	Söz babası ölmek/Sözün önemi kalmamak
Süt akı	Süt hakkı
Şaarı buzuluu	Ocağı dağılmak
Şeyşebın ayak astı kılıu	Namusunu ayaklar altına almak
Şeyşebın bulgoo	Döşeğini kirletmek
Şeyşebın tebeletüü	Namusunu çiğnetmek
Şeyşep cañırtuu	Yatak çarşafını yenilemek/Döşeğini yenilemek
Taş cürök	Taş yürek
Teñ ata	Aynı derecede akraba
Töböşünö cañgak çaguu	Kafasında ceviz kırmak/Babasını tanıtmak
Töşögün bulgoo	Döşeğini kirletmek/Namusunu kirletmek
Töşök cañırtuu	Döşek tazelemek
Tukum kurut boluu	Nesli kurumak
Tukum kurut kılıu	Soykırım yapmak
Ukuruk kayrar	Babayiğit
Uulu uçka, kızı kırğa cetüü	Oğlu uca, kızı kıra ulaştı/Çoluk çocuğa karışmak
Zangi baba	Zangi Baba

3. Sonuç

Kırgız Türkçesindeki karşılığı *turuktuu söz aykaşarı*, *frazelogizm*, *frazelogiyalık söz aykaşarı* veya *idioma* olan, kültürel zenginliği gösteren deyimler, en az iki söz varlığından oluşan, genellikle gerçek anlamının dışında mecazi anlam ile pekiştirilen kalıplaşmış sözlerdir. Anlam bütünlüğü sağlayan bu kalıplaşmış sözler, toplumun ona yüklediği anlamlarla değer kazanır. Deyimlerin güncelliklerini kolay kolay kaybetmemesi özelliği, geçmişten günümüze erkek profiline deyimlere yansıyan kısmını gözlerimizin önünde bir tablo gibi oluşmasına yardımcı olmuştur.

Kırgız Türkçesi sözlüklerinde listelenen deyimlerin dışında halk arasında yaşayan ve hâlâ derlenmeyi bekleyen deyimlerin varlığından söz edebiliriz. Hâlihazırda bulunan Kırgız Türkçesi deyimler sözlüklerinin yaşamış olan ve henüz yaşayan tüm deyimleri listeleyemeyeceğini düşünmekte olduğumuz gibi çalışmamız kapsamında incelediğimiz *Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü* içerisinde tespit ettiğimiz erkek konulu deyimlerin *Kırgız erkeği* profilini her yönüyle veremeyeceğini düşünmekteyiz. Çalışma, sadece deyimlere yansıyan erkek profilini yansıtmaktadır.

Toplam 128 deyim tespit edilmiştir. Tespit edilen deyimlerde erkekle ilişkili olduğunu düşündüğümüz *adam, aga, ake, aksakal, ata, baatır, baba, baladay, baygambar, bek, biy, çoñ ata, er, erkek, kalpak, kan (bey), kıdır, kuda (düniir), küç küyö, mergen, mıyığ, murut, oluya, sakal, selde, ulan* sözcüklerinin geçtiği görülmektedir. Bu deyimlerden bazıları (*aksakal, aksakal köksakaldar, ata-baladay boluu, atanın balası, atanın uulu, boz ulan, curt atası, er bülö, er cak, er cetüü, er ortonu, eşik aga, kalk atası, közü çok er, küç küyöö vb.*) erkeği doğrudan, bazıları (*ata bezer, atasın tanıtuu, mıyığınan cılmayuu, zangi baba vb.*) ise dolaylı olarak işaret etmektedir. Bunun yanında, içerisinde erkekle ilişkili sözcüklerin geçmediği hâlde çalışmamıza aldığımız deyimlerden bazıları (*kabırgası katuu, kanat-kuyruğu cetilüü, kanı kızuu vb.*) erkeği işaret ederken bazıları (*catını başka, oçok kütüü, şaarı bozuluu, şeyşebin bulgoo, tukum kurut kılıu, uulu uçka, kızı kırga cetüü vb.*) erkek-kadın, erkek-kadın-çocuk, erkek-insan bağlamında erkeği işaret etmektedir. İncelediğimiz sözlükte deyim olarak ele alınmış olan alkış, kargış, ant sözleri (*boosu bek bolsun, köşögön kögörsün, kuş boo bek bolsun, atandın başı, atandın körü, atandın kanın iç, çetenden urgur, ceti atandın borun ce, sakalın örttöngör, sakalın örttönsön*) ve Kırgız gelenek-görenekleriyle ilgili sözler (*baba dıykan, paygambar caşında, zangi baba, çal cıgar, çuu basar*) de çalışmamızda ele alınmıştır.

Kırgız deyimlerinde yurdu, diyarı, vatanı tasvir ederken (*ata curt, ata konuş, ata meken*), gelenek göreneklere gönderme yaparken (*ata narkı, ata saltı*), çok eski zamanları anlatmak isterken (*atam zamandan beri*), ecdad/sülaleyi belirtirken (*ceti ata*), aynı derecede akrabalık belirtilirken (*teñ ata*), yakınma ve üzülmeye duygularını göstermek isterken (*atanı arman, atanı kokuy*) *ata* sözcüğünden yararlanılmıştır. Bela okuma, lanet okuma, ilenme, sövme, takdir, ant gibi sözler *ağabey, baba, büyükbaba, ata, ecdat, sülale* sözcüklerini içinde barındırarak kullanılabilmiştir. Deyimlere yansıdığı kadarıyla Kırgız erkeği hakkında şunları söyleyebiliriz: Erkek çocuk doğduğunda aileyi sevinç sarar (*enesi erkek tuuganday*). Erkek çocukları babasının oğlu, babayığit (*atanın balası, atanın uulu*) oldukları gibi hanım evladı, nazik (*kızdın balasınday*) de olabilirler. Baba ile oğulun birbirleriyle ilişkisi çok sıcak olabilmektedir (*ata-baladay boluu*). Erkek çocukları sünnet olmaktadır (*kolun adaldatuu*). Erkek çocuklarının ergenlik çağına girip delikanlı olmaları ‘kaburgaları sertleşir, kanatları olgunlaşır, yürek eti dolar’ şeklinde tasvir edilmektedir (*er cetüü, cürök eti toluu, kabırgası katuu, kanat-kuyruğu cetilüü*). Gençlik, delikanlılık çağından ağırbaşlı olan çağına gelmeleri ‘yanağına tüy bitmek’ şeklinde tasvir edilir (*ata sakal eegine bütüü*). Daha evlenmemiş, genç yiğitlere *boz ulan*, evlendiği kızın anne-babası ile beraber yaşayan damada *küç küyöö* denmektedir (*boz ulan, küç küyöö, kirendi kirip aluu*). Erkekler ikinci defa evlenebilirler (*şeyşep cañırtuu*). Erkekler sakallı olabilmektedirler (*bay sakal, culma sakal*). Yaşça ulu olan bilge erkeklerle *aksakal* denmektedir (*aksakal*). Kırgız erkekleri delikanlı, bahadır, aslan yürekli, hiçbir şeyden çekinmeyen, korkmayan, cesur olabildikleri gibi taş yürekli, merhametsiz, kadına karşı çok acımasız da olabilmektedirler (*conunda calı bar, er cürök, er kökürök, kanı kızuu, kızıl kamçı, közü çok baatır, közü çok er, kumpaydan tuulgan, taş cürök, ukuruk kayrar*).

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Arıkoğlu, E. vd. (2018). *Kırgızca-Türkçe Sözlük I*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Biray, N. (2005). Kırgız Türkçesinde Deyimler ve Deyimlerin Sınıflandırılması Üzerine. *Fikret Türkmen Armağanı*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Kerimoğlu, C., Doğan, G. (2015). Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Cinsiyet. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XXXVIII /Güz, s.143-178.
- Mamıtov, C. (1999). *Azırkı Kırgız Tili- Fonetika Cana Leksikologiya* (Akt. Nergis Biray, Kırgız Türkçesinde Deyimler ve Deyimlerin Sınıflandırılması Üzerine). Bişkek.
- Nurmatov, M. (2008). *Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Osmanova, C. vd. (2001). *Kırgız Tilinin Frazelogiyalık Sözdüğü*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Osmonova, C. (1972). *Kırgız Tilindeki İdiomalar* (Akt. Aigul Tursunova, Kırgızca ve Türkçede “Göz” İle İlgili Deyimler ve Çağrışım Alanlarının Karşılaştırılması). Frunze.
- Parlatır, İ. vd. (1988). *Türkçe Sözlük I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Saparbaev, A. (1997). *Kırgız Tilinin Leksikologiyası Cana Frazelogiyası* (Akt. Nergis Biray, Kırgız Türkçesinde Deyimler ve Deyimlerin Sınıflandırılması Üzerine). Bişkek.
- Silveira, J. (1980). Generic Masculine Words and Thinking (Akt. Caner Kerimoğlu vd., Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Cinsiyet). *The Voices and Words of Women and Men*. Pergamon: Oxford.
- Sinan, A. T. (2008). Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 91- 98.
- Tursunova, A. (2007) *Kırgızca ve Türkçede “Göz” İle İlgili Deyimler ve Çağrışım Alanlarının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
- Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.